

Venetië

In een interview uit 1982 bekende Ernst Jünger dat hij, liever dan in het heden, zou willen leven in een „schöner Verfallszeit“, bijvoorbeeld in het Venetië van 1725. Tegen de „totale mobilisatie“ door arbeid en techniek, die volgens hem de moderne tijd kenmerkte, koos Jünger voor de duurzaamheid van het verval en de afwezigheid van opgewonden illusies die daar bij hoort. Dat hij bij Venetië terecht kwam, hoeft geen verbazing te wekken, want nergens is het verval hardnekkiger gebleken. Het duurt er zelfs voort tot op de dag van vandaag, zowel in de werkelijkheid als in de mythe.

Venetië is een stad met vele mythes. Maar anders dan duurzaamheid heeft verval er niet altijd deel van uitgemaakt. In tegendeel, lange tijd gold de duurzaamheid juist als een bewijs dat er van verval géén sprake was. In de Renaissance beschouwde men Venetië als de enige stadstaat die erin was geslaagd sinds haar stichting in de vroege Middeleeuwen vrijheid en stabiliteit te bewaren. Een wonder in het turbulente Italië, waar oorlogen, opstanden, paleisrevoluties en buitenlandse invasies de politieke rust voorgoed buiten de grenzen leken te hebben gesloten. Alleen in Venetië leefde men al meer dan duizend jaar in voorspoed en vrijheid.

Zowel binnen als buiten Venetië hebben politieke denkers zich afgevraagd hoe dit mogelijk was. Zij wezen op de bijzondere geografische positie van de stad: gebouwd op eilanden in een lagune, was Venetië vanaf het land moeilijk te bereiken, terwijl een steeds wisselende golfstroom een invasie over water nagenoeg onmogelijk maakte. Dat moest de vrijheid verklaren, terwijl de ligging aan de Adriatische zee het bloeiende handelsverkeer bevorderde dat de bron was geworden van de materiële voorspoed van de republiek.

Maar niet minder belangrijk waren de politieke instituties van de stad, waarin de politieke filosofen van de zestiende en zeventiende eeuw een schoolvoorbeeld wensten te zien van de door Aristoteles zo geprezen „gemengde“ constitutie. En alleen zo'n constitutie werd in staat geacht weerstand te kunnen bieden aan de neergang die in het toenmalige cyclische geschiedbeeld nu eenmaal onvermijdelijk was.

In Venetië waren de „velen“ vertegenwoordigd in de Grote Raad, de „weinig“ in de Senaat, en in de persoon van de Doge (die voor het leven werd gekozen) ontbrak ook de alleenheerser niet. Het welvaren van de *Serenissime* (zoals de Venetiaanse republiek werd genoemd) bewees de voortreffelijkheid van deze staatsinrichting, terwijl de extreme geheimhouding in politieke zaken moeiteloos de illusie bevorderde dat serieuze onenigheid in de lagunenstad tot de zeldzaamheden behoorde.

Daarmee was de eerste mythe van Venetië geboren. Een mythe, die Venetië op één lijn plaatste met Sparta en Rome in de republikeinse traditie die zich in het vroeg-moderne Europa afzette tegen het overal veld winnende absolutisme. Alleen Machiavelli (die de Venetiaanse politiek te zeer op behoud van de status quo en te weinig op expansie gericht vond) is nooit voor de verleiding bezweken, maar zijn navolgers in Italië en Noord-Europa hebben zijn bezwaren lang niet altijd

overgenomen. In Engeland schetste James Harrington in zijn *Oceana* (1656) een utopische republiek, waarvan vele trekken aan de Venetiaanse realiteit waren ontleend. In de Nederlanden was het Spinoza die bij de zeer positieve behandeling van de aristocratische staatsinrichting (in zijn postuum gepubliceerde *Tractatus politicus*) vooral Venetië op het oog had.

Dat Spinoza Venetië als een „aristocratie“ zag, geeft overigens aan dat hij zich blijkbaar geen illusies maakte over het „gemengde“ karakter van de Venetiaanse constitutie. Hij ging er - terecht - van uit dat in de praktijk alle bestuurders, in welk lichaam ze zich ook bevonden, afkomstig waren uit het in omvang zeer beperkte patriciaat. De vrijheid waar de republiek zich op liet voorstaan had dan ook niets te maken met enige *politieke* vrijheid voor de burgers. Buiten de patriciërs was er in Venetië voor niemand politieke invloed weggelegd, en een Raad van Tien alsmede een aantal staatsinquisiteurs zagen er streng en meedogenloos op toe dat hierin geen verandering optrad.

De veel geroemde Venetiaanse vrijheid was in de eerste plaats een kwestie van onafhankelijkheid. Maar in de achttiende eeuw begon die vrijheid steeds meer ook een andere betekenis te krijgen. Zo schreef de Franse *Président des Brosses* in zijn amusante *Lettres d'Italie* (1739) naar aanleiding van de vrijheid die hij in Venetië had aangetroffen: „Bemoei je niet met het staatsbestuur, dan kun je verder doen waar je zin in hebt“. Wat hem precies voor ogen stond, wordt duidelijk als men vervolgens zijn geestdriftige beschrijvingen leest van de courtisanes en van het overige vrouwelijk schoon in de stad.

Hij was de enige niet die de lof zou zingen van de Venetiaanse vrouwen. Tegen het einde van de achttiende eeuw schreef Wilhelm Heinse, auteur van de ten onrechte enigszins vergeten roman *Ardinghella und die glückselige Inseln* (1787), in zijn reisdagboek over „reizende Geschöpfe und ganz gemacht zur Wollust“. Venetië was in zijn ogen een stad van de liefde, wat hij in verband bracht met de smalle straten en stegen. De stad deed hem denken aan een „vesting“: „de straten zijn vaak zo smal dat er amper iemand doorheen kan, en als een man en een vrouw elkaar tegenkomen, dan moeten zij zich met de rug tegen de muur en van voren tegen elkaar aan drukken, totdat ze elkaar gepasseerd zijn“.

Voor de republikeinse mythe was een nieuwe mythe in de plaats gekomen: die van Venetië als het altijd durende feest, waar men het met de moraal niet al te nauw nam. Venetië werd de stad waar de vrouwen zich openlijk met hun minnaar vertoonden, maar het werd ook de stad van de opera's, de courtisanes, de gemaskerde bals en het carnaval. Een Venetië dat Lord Byron later (in *Childe Harold's Pilgrimage*) zou bezingen als „the pleasant place of alle festivity,/ the revel of the earth, the masque of all Italy!“

Niet iedereen deelde dit enthousiasme. Montesquieu bijvoorbeeld, die Venetië in 1728 tijdens een rondreis door Italië aandeed, vond de stad na een eerste overweldigende indruk tegenvallen: een stad in verval, waarin de handel was gestagneerd en waarin van de oude republikeinse deugden niets meer te merken was. Vandaar dan ook, meende hij, dat het aantal buitenlandse bezoekers er zo drastisch was teruggelopen. Tegenwoordig waren het alleen nog degenen „die in eigen land in

ongenade waren gevallen en die hadden gekozen voor een leven van lediggang en onafhankelijkheid, die in Venetië woonden, waar zij veranderden in deerniswekkende misantropen en zich verslingerden aan een hoertje". Dat Montesquieu zich in zijn *De l'esprit des lois* (1748) nogal kritisch uitliet over de republikeinse staatsvorm, kan ongetwijfeld niet worden losgezien van zijn teleurstellende ervaringen in Venetië.

Het is alleen zeer de vraag of hij gelijk had toen hij schreef dat Venetië voortaan door de buitenlanders werd gemeden. Want in het vervolg van de achttiende eeuw lijkt bijna iedereen er te zijn geweest. Ook Jean-Jacques Rousseau, die net als Montesquieu aan zijn bezoek een weinig positieve herinnering overhield, al was dat in zijn geval niet alleen aan de stad te wijten. Van september 1743 tot augustus 1744 verbleef hij er als secretaris van de Franse ambassadeur, een non-valeur in zijn ogen, met wie hij ten slotte slaande ruzie kreeg. Jean-Jacques vond dat hem veel te weinig eer en dank werd bewezen, terwijl hij op de ambassade wèl al het werk moest opknappen. Om die reden had hij tijdens zijn verblijf in Venetië ook nauwelijks iets van de genoegens van de stad gemerkt.

Een uitzondering vormde de Italiaanse muziek waarvan hij in Venetië een hartstochtelijk voorstander werd. Maar de liefde was vrijwel volledig aan hem voorbij gegaan. In zijn *Confessions* vertelt hij slechts twee keer - en dan nog op aandrang van vrienden - te zijn bezweken voor de charmes van de beroemde Venetiaanse courtisanes. Bij de eerste werd het genot echter vergald door zijn vrees met syfilis te zijn besmet; bij de tweede beleefde hij een uiterst curieus fiasco. Toen hij op het punt stond zich met de mooie Zuletta te verenigen, zo kan men lezen in de *Confessions*, voelde hij plotseling „een doodse koude door de aderen stromen; mijn knieën knikten en om niet in zwijm te vallen ging ik zitten en begon te huilen als een kind".

Wat was er aan de hand? Volgens een redenering waartoe in de achttiende eeuw alleen Rousseau in staat mag worden geacht, was het hem plotseling duidelijk geworden dat zo'n wonderbaarlijk wezen als deze Zuletta zich nooit aan hem, een arme drommel, zou kunnen geven - tenzij er iets wezenlijks met haar mis was. En na lang zoeken ontdekte hij dat haar ene borst afweek van de andere. Het meisje was dus in werkelijkheid „een soort monster", maakte hij zichzelf wijs, terwijl zij kwaad werd en hem wegstuurde met het advies de vrouwen voortaan te vergeten en zich liever aan *la matematica* te wijden.

Waarschijnlijk heeft deze teleurstellende ervaring er niet veel mee te maken gehad, maar uit een andere passage in de *Confessions* kan men opmaken dat Rousseau juist tijdens zijn verblijf in Venetië het idee heeft gekregen voor zijn *Institutions politiques*, het grote nooit geschreven politieke werk, waarvan uiteindelijk alleen *Du contrat social* in 1762 het licht heeft gezien. De „mankementen" die hij ontdekte in de beroemde Venetiaanse constitutie hadden hem aan het denken gezet.

In *Du contrat social* keerde Rousseau zich - overigens in navolging van Montesquieu - tegen het erfelijke karakter van de Venetiaanse aristocratie. Alle voordelen van een echte aristocratie (wat een regime van de „besten" behoorde te zijn) gingen hierdoor verloren, en wat men overhield was niets anders dan een simpele oligarchie, waarbij een tirannieke minderheid de staat ondergeschikt maakte aan haar eigenbelang.

Deze opvatting werd gedeeld door de revolutionairen die in 1789 aan het *Ancien Régime* een eind maakten, al dan niet onder invloed van de politieke ideeën van Rousseau en Montesquieu. Zij werden in elk geval gedreven door een hernieuwd republikeins idealisme, waarvoor zij in de oudste republiek van Europa onmogelijk nog de passende inspiratie konden opdoen. Het heeft dan ook iets zeer symbolisch dat het in 1797 de legers van de nieuwe - Franse - republiek waren die onder leiding van Napoléon Bonaparte aan de onafhankelijkheid van Venetië een eind maakten.

Het einde van de onafhankelijkheid maakte echter niet een einde aan de mythe. Venetië werd nu volledig de stad van het verval, waar de Romantiek in de negentiende eeuw een morbide esthetiek aan toevoegde die tijdens het *fin-de-siècle* haar hoogtepunt zou bereiken. Dit Venetië, waarin de dood met de mist uit de lagune opstijgt, is inmiddels maar al te bekend geworden. Als beeld vertoont het zelfs cliché-matige trekken en daarom verdient het misschien de voorkeur om met Ernst Jünger terug te keren naar het vrolijker en frivoler verval van de achttiende eeuw, dat dankzij de Romantiek een beetje in de vergetelheid is geraakt.

Het jaartal 1725 had Jünger goed gekozen: het was het geboortjaar van Casanova, met zijn avontuurlijke en lichtzinnige levenswandel dé belichaming van het Venetië van vóór de Revolutie. Dankzij Casanova is zo'n terugkeer ook heel gemakkelijk geworden, want het enige wat men hoeft te doen is zijn *Mémoires* te lezen en dan heeft men, ongeacht het verval in de werkelijkheid en in de mythe, vanaf 1725 nog een heel leven voor de boeg.

(*de Volkskrant*, 14-12-1990)